

Tanulmány

A PSZICHIÁTRIA ÉS A MŰVÉSZET HATÁRÁN

– megemlékezés Leo Navratilról (1921–2006) –

Hárdi István

pszichiáter, pszichológus, a pszichológiai tudomány kandidátusa
ihardi@freemail.hu

Amikor megjelentek Leo Navratil első cikkei a pszichiátriai betegek rajzvizsgálatáról (Navratil, 1958, 1998), még senki sem sejtette, hogy „első fecskéi” a későbbi művészetterápiás műhelyéhez, a guggingi pszichiátriai intézetben megalapítandó *Művészek házához*, és az onnan kikerülő művészek és műveik nemzetközi kiállításához vezetnek. Bár ő mindenkitől függetlenül, önállóan alakította ki tevékenységét, az előzményekre, a pszichiátria képi világának történetére érdemes egy rövid pillantást vetni.

A **pszichiátria tematikája a képi világban** két síkon jelenik meg. Egyfelől a *képzőművészetben* a betegségek, a beteg személyiségének ábrázolásában és sorsának, korabeli ellátásának bemutatásában (például: Théodore Géricault, Peter Paul Rubens, valamint Tony Robert-Fleury, Francisco Goya alkotásain), *másfelől betegek művein* – köztük művészé vált betegkén (például: Adolf Wölffi, Friedrich Schröder-Sonnenstern) és beteggé vált művészekén (például: Carl Frederik Hill, Ernst Josephson).

Kövessük a második vonalat, amelyben úttörőként Philippe Pinelt (1745–1826) kell említeni, aki a párizsi Salpêtrière-ben az addig raboskodó betegeket 1793-ban láncaiktól megszabadította, orvosként szemlélte, gyógyította őket és rajzaikkal is foglalkozott. Ambroise Tardieu (1818–1874) igazságügyi szakértőként elmebetegségük bizonyítására elsőként használta betegeinek – gondosan dokumentált – rajzait. Cesare Lombroso (1835–1909) a – közismert és ma már túlhaladott – *lángész és örület* összefüggésének leírója, 1864-ben megjelent könyvének negyedik kiadásában külön fejezetet szentelt elmebetegek rajzainak és azok tulajdonságainak részletes elemzésére. Az első jelentősebb monográfiát Paul Gaston Meunier francia pszichiáter Marcel Rêja álneven írta. A további számos francia, német és angol szerzőkön kívül mérföldkövet jelentett 1921-ben a svájci Walter Morgenthaler (1882–1965) *Egy elmebeteg mint művész* című könyve, amelyben Adolf Wölffi nevű betegnek művészetét mutatta be, és bocsátotta a világhír útjára. Ugyancsak alapvető Hans Prinzhorn (1886–1933) heidelbergi gyűjtemé-

nye, valamint az arról 1922-ben kiadott könyve, *Bildneri der Geisteskranken*, melynek nem csupán a szakterületre, hanem a képzőművészetre is nagy hatása volt: Freud lélekelemzése mellett jelentős szerepe volt a szürrealizmus kialakulásában. Az irányzatot alapító művészekre, André Bretonra, Hans Bellmerre, Max Ernstre, Paul Kleere, Salvador Dalira és másokra erősen hatottak a képek, és bőven merítették a heidelbergi anyagból.

Jellemző az előítéletek hatalmára, hogy Meunier csak álnéven mert írni a kérdésről, kezdetben Morgenthaler könyvét sem méltatták figyelemre, és Prinzhornra is csak később figyelt fel a világ.¹ Ezt a sorsot Navratil sem kerülte el, eleinte őt is megmosolyogták.

Leo Navratil 1946-tól 1986-ig dolgozott, illetve vezetett pszichiátriai osztályt a Bécs melletti Klosterneuburg Maria Gugging nevű elmeegógyintézetében. Mint gyakorló klinikus betegeknek nem csupán klinikai tüneteivel, hanem vizuális és verbális megnyilvánulásaiival, majd később alkotásaival is foglalkozott. Pszichotikus és alkoholista betegekkel kezdetben végzett tesztzerű rajzvizsgálatán túljutva, a rajzok sorozatos ábrázolását² követve alakította ki művészeti körét. Betegekkel egyénileg foglalkozott. Szemben a régi zárt osztályok semmittevésre ítélt lakóival, a gondjaira bízottakat tevékenységre ösztönöz-

¹ Hitler és a náciak a heidelbergi gyűjteményt, egyes modern és faji alapon elkülönített művekhez hasonlóan „elfajzott művészetnek” nevezték, s tették gyűlölet és kirekesztés tárgyává. Csoda, hogy a gyűjtemény nagy részét sikerült megmenteni és restaurálni.

² Navratiltól függetlenül és előbb kezdtem *sorozatos-összehasonlító rajzvizsgálataimat* (lásd: Hárdi, 1956, részletes bibliográfia 1983, 2002), melyet *dinamikus rajzvizsgálatnak* neveztem el. Navratil értékelte a hozzá hasonló megfigyeléseimet, és bécsi találkozásunkkor, 1983-ban a Hetedik Világ Pszichiátriai (WPA) Kongresszus alkalmával kifejtette, hogy ő terápiás, én diagnosztikus irányban dolgozom.

te. Együtt dolgozott velük, s rajzolási vagy más feladatokat adott nekik. Művészetterápiájának lényege az egyéniség kibontakoztatásából és vizuális kifejezésre történő ösztönzéséből állt. Állandó aktivitásra készítette őket. Nem tekintette véglegesnek a hosszú éveket intézetben töltött betegek krónikus állapotát. Módszerével velük is jelentős eredményeket ért el. Természetesen a modern gyógyszerelést is alkalmazta, azok hatékonyságát a képi anyaggal még jobban megítélhette. Tehetséges festők és költők fejlődtek ki nevelő és képző munkája nyomán. A guggingi elmeegógyintézetben 1981-ben megalapította „A művészek házát”, ahol szinte együtt élt betegekkel. Az általuk alkotott képeket számos kiállításon mutatták be, s később nem csupán Navratil gazdag szakirodalmi munkásságát és könyveinek számát gazdagították, de betegeknek önálló verseskönyvei és művei születtek. Így tizenöt művész, festő és költő vált nevéssé, számos kiállításon vettek részt a Bécsi Galériában, Münchenben, vagy váltak műveik a linzi vagy a Lausanne-i „Art Brut Múzeum” állandó műtárgyává. Később Londontól, Los Angelesztől kezdve New Yorkon, Tokión keresztül a világ számos múzeumába jutottak el a képek, melyeket ma már drága pénzen vásárolnak.

Navratil betegeknek kórfolyamatait követve, s figyelte, hogy állapotuk változását képeikben milyen változás követi. Így jutott az *állapottól függő művészet* (zustandgebundene Kunst) gondolatához, amely szerint a művek szerzőjük állapotától függ. Így például egyik betege felhangoltan többet és mást alkotott, mint lehangoltan, s az előbbi munkáit szinte idegenként szemlélte (Navratil, 1965, 1995). Navratil a szakirodalommal egybehangozóan munkásságukat egyben öngyógyító tevékenységnek is tekintette (Navratil, 1998).

Navratil tehát – az addig – elmeegógyintézetekben évekig tartott krónikus betegekkel ért el eredményt. 1998-ban közleményben fordult a svájci pszichiáterekhez (id. Navratil, 1999), hogy ne mondjanak le ezekről a betegekről, és ne szorítkozzanak pusztán gyógyszerekre, mert megfelelő foglalkoztatással, művészetterápiával, pszichoterápiával náluk is jó eredményt lehet elérni, ahogy ő ezt Guggingban mintaszerűen példázta.¹

A szkizofréniás alkotásokat a manierista stílushoz hasonlónak vélte, amit sokan vitattak.

Navratilt gazdag tevékenysége vezette **alkotáslélektani** megfontolásaihoz (Navratil, 1965, 1979, 1999/a-b). A képi kreativitás szerrinte három tényezőn alapul: a formalizáción, a fiziognomizáláson és a szimbolizáláson. Fejlődéstani alapokról kiindulva *formalizációnak* nevezte azt a mechanizmust, amidőn a beteg személy az én és külvilág – esetleg kórosan elmosódó – határait érzi és ábrázolja, s meghúzza a tárgyak körvonalait, ahogyan a gyermek fejlődése folyamán a firkából valósságot megközelítő alakot készít. Tehát a terek elhatárolódnak, kontúrt, választóvonalat kapnak. *Fiziognomizációnak* vélte azt a mechanizmust, ahogyan a rajzoló belevetíti a képbe testi-lelki sajátosságait. Így például a napban emberi arc jelenik meg, vagy egy ház arcra emlékeztet. A harmadik alapfunkció a *szimbolizálás*, amikor a rajzoló általános szimbólumokat alkalmaz, például a jószágra angyalt ábrázol, a gonoszra ördögöt, vagy kígyót csábításra, esetleg szexuális tartalomra (fallusz, férfiasság stb.). A fenti mechanizmusokat nem csupán betegek alkotásaival kapcsolatban használja, hanem általában a *kreativitás alapfunkcióinak* véli.

¹ Javaslatát a Világ Pszichiátriai Társaság (WPA) is támogatta.

Navratil a betegekkel a „Művészház” előtt

Természetesen Navratil egyes állításait meg lehet kérdőjelezni, hogy a fentiek valóban a kreativitás alapjai-e, vagy lehet vitatni a nem túl szerencsés megjelöléseket, mint például a „fiziognomizálás” vagy „formalizálás”. Kétségtelen, hogy a betegek állapotuktól függően másképpen festenek és rajzolnak, bár az „állapotköötöség” mint „művészet” kifejezés problematikusnak tűnik. Mindez nem

A „Művészház” a betegek dekorációival

változtat a mögötte álló kitűnő empirián, a jó megfigyelésekkel alátámasztott nagy anyagán és főként jó terápiás eredményein. Krónikus betegek jelentősen rehabilitálódtak, aktíválódtak, a társadalom értékes tagjaivá váltak, önmagukat el tudták tartani, noha évek, évtizedek alatt kialakult személyiségváltozásaik, s egyes maradványtüneteik megmaradtak.

Navratil értéke nemcsak kiállítási sikereiben, könyveinek és közleményeinek számában rejlik, hanem **művészettel való kapcsolataiban** is. A 60-as évektől osztrák művészek (Arnulf Rainer, Peter Pongratz) lelkesen látogatták az intézetet, s a látottak későbbi munkásságukat alapvetően befolyásolták. Jean Dubuffet az *Art brut* (vagy *outsider art*) irányzatának, a tanulatlan, képzetlen emberek művészetének megalapítója is meglátogatta a „Művészek házát”, és az ott látottakról nagy

elismeréssel nyilatkozott. A Guggingban készült képek alkotói sem voltak művészileg iskolázottak, és mindenfajta irányzattól, példaképtől, piaci igényektől, divattól mentesen festettek, írtak. Képzetlenségük értéke abban állt, hogy függetlenül, önállóan dolgoztak. Dubuffet úgy vélte, hogy a guggingi művek irányzatának reprezentatív képviselői.

Navratil halálával egy nagy humanista pszichiáter, a pszichiátriai rehabilitáció új utakon járó úttörője távozott el. Munkásságát tanítványa, Johann Feilacher (Feilacher, 2006) folytatja: új művészház alakult, tág műtermek, valamint galéria és múzeum.

Kulcsszavak: *pszichiátria és képi világ, pszichiátria és képzőművészet, alkotáslélektan, Leo Navratil munkássága, művészetterápia, művészetterápia és rehabilitáció*

IRODALOM

- Bader, Alfred – Navratil, Leo (1976): *Zwischen Wahn und Wirklichkeit. Kunst-Psychose-Kreativität*. Bucher, Luzern
- Bader, Alfred – Navratil, Leo (1979): *Psychiatrie und Kunst*. In: Kisker, Karl Peter – Meyer, J. E. – Müller, C. (Hrsg.): *Psychiatrie der Gegenwart*. Vol. I/1. 2. Aufl. Springer, Berlin
- Feilacher, Johann (Hrsg.) (2006): *Gugging – ein Ort der Kunst*. Brandstätter, Wien
- Hárdi István (1956): Elektroschock hatása a kézírásra. *Ideggyógyászati Szemle Suppl.* 247–248.
- Hárdi István (1983, 2002). *Dinamikus rajzvizsgálat*. Medicina, Budapest
- Navratil, Leo (1958). Der Figur-Zeichen-Test beim chronischen Alkoholismus. *Zeitschrift für Psychosomatische Medizin*. 4, 97–193.
- Navratil, Leo (1958). The Figure Drawing Test. *Triangel*. 3, 317–325.

- Navratil, Leo (1965, 1996). *Schizophrenie und Kunst*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München
- Navratil, Leo (1978). *Johann Hauser. Kunst aus Manie und Depression*. Rogner & Bernhard, München
- Navratil, Leo (1979): Die Kreativität der Psychose. 1055. In: *Die Psychologie des 20. Jahrhunderts*. Bd. XV. Kindler, Zürich
- Navratil, Leo (1983): *Die Künstler aus Gugging*. Medusa, Wien
- Navratil, Leo (1995): *Die Überlegenheit des Bären. Theorie der Kreativität*. Arcis, München
- Navratil, Leo (1997): *Art Brut und Psychiatrie*. I–II. Brandstätter, Wien
- Navratil, Leo (1998): *Die Gugginger Methode*. Fischer, Stuttgart
- Navratil, Leo (1999a): *Manisch-depressiv. Zur Psychodynamik des Künstlers*. Brandstätter, Wien
- Navratil, Leo (1999b): Schizophrene sind Künstler. In: Thomashoff, Hans-Otto – Naber, Dieter (Hrsg.): *Psyche & Kunst*. Schattauer, Stuttgart, 22–27.